

Мирјана ЖИВОЈИНОВИЋ
САНУ
Београд

ЦРКВЕЊАЦИ НА СВЕТОЈ ГОРИ И ЊИХОВЕ ДУЖНОСТИ*

Апстракт: На основу података о црквењацима у актима светогорског Протата у раду се даје осврт на њихову појаву у Кареји, место које су заузимали у хијерархији протатских званичника и на дужности које су обављали у протатској цркви. Аналогно томе, покушало се утврдити место и обавезе црквењака у појединим атонским манастирима, о чему првенствено обавештавају листе братственика забележене у одлукама братских сабора Хиландара и Св. Пантелејмона.

Key words: ekklesiastikos, kellion, vineyard, Holy Mount, monastery, Protaton, officer, Karyes, duty, hierarchy.

Подаци о црквењацима (**цр̀ковници**) или еклезиастима (ἐκκλησιαστικοί) – званичницима цркве светогорског Протата и цр̀кава појединих атонских манастира, дуго времена су крајње оскудни и случајни. Разлог томе је чињеница што црквењаци нису, према расположивим документима, попут економа, еклезијарха и епитирита¹ све до 14. века, потписивали протатска акта. То би указивало да они дотада нису учествовали у административним пословима светогорске управе. Покушаћем, најпре, на основу свих помена, потом, потписâ црквењака у 14. веку, као и података о њиховим келијама и ви-

---

* Рад под насловом *Sur les ecclésiastiques d'après les documents Athonites* објављен је у серији „Auxiliari Historical Disciplines“ XXX, Руска Академија наука. Одељење историјско-филолошких наука, С.-Петербург 2007, 207-218.

¹ Cf. Archives de l'Athos VII: *Actes du Prôtaton*, éd. dipl. par Denise Papac-hryssanthou, Paris 1975, 153-161; cit. *Prôtaton*.

ноградима у Кареји, да утврдимо када су се они појавили, које су место и дужности имали у хијерахији протатских службеника и сабору братственика светогорских манастира.

Црквењаци протатске цркве. – Црквењаци у Протату су монаси и јеромонаси, које „манастири Свете Горе, како је обичај, шаљу у Карејску Лавру“ каже се у једном акту од јуна 1377. године.² У питању је веома стара пракса – обавеза економски добро стојећих, дакле најбогатијих, манастира, који су се могли оптеретити издатком да издржавају црквењака послатог у Кареју³. Најранији податак о томе је у акту којим је прот Павле 1089, регулишући права и положај обновљеног Ксенофонта у хијерархији атонских манастира, обавезао тај манастир да има једног богобојажљивог клерика у цркви Средишта, који неће правити неприлике старцима (“Εχειν ὀφείλεις καὶ κληρικὸν ἕνα ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῆς Μέσεως εὐλαβῆ, τοῦ μὴ προσφέρειν σκάνδαλα τοῖς γέροισι”).⁴ Не само могућност, која је у исто време и привилегија Ксенофонта да шаље црквењака у Кареју, него и место (καθέδρα) његовог игумана у протовом Савету и протатској цркви, где је стајао са својим монасима, показују да се манастир, од дотада скромне установе, веома уздигао после обнове коју је, последњих година 11. века, предузео велики друнгарије Стефан, у монаштву Симеон.⁵

Ако су манастири Ксенофонтовог ранга, као што су били Дохијар, Филотеј, Свети Пантелејмон или Есфигмен, слали црквењака у Кареју, што ћемо видети у даљем излагању, још пре су то чинили највећи и најбогатији манастири – Велика Лавра, Ватопед, Ивиرون и Хиландар. Премда је податак о томе да су од 12 црквењака протат-

---

² Archives de l’Athos II²: *Actes de Kutlumis*, éd. dipl. par P. Lemerle, Paris 1988, no 35, l. 33-35 : ... καὶ πάντων τῶν τιμίων ἐκκλησιαστικῶν τῶν τε ἱερομονάχων καὶ μοναχῶν οὓς αἱ ἅγιοι τοῦ ἁγίου ὄρους μοναὶ εἰς τὴν λαύραν ταύτην ὡς ἔθος ἐξαποστέλλουσι· цит. *Kutlumis*.

³ Ово је већ закључила Папахрисанту (*Prôtaton*, 123).

⁴ Archives de l’Athos XV: *Actes de Xénophon*, éd. dipl. par Denise Parac-hryssanthou, Paris 1986, no 1, l. 175-178; цит. *Xénophon*.

⁵ Игуман Ксенофонта требало је да седи до игумана Амалфитанског манастира, а у случају његовог одсуства, до игумана Ватопеда: *Xénophon*, n° 1, l. 181-182.

ске цркве, највећи манастири слали четири, а остали манастири укупно осам црквењака тек из 15. века,⁶ сматрамо да су поменути манастири ту обавезу извршавали од давнина, неки од времена свога оснивања, други обнављања и сл. Треба, наиме, имати у виду да су на Атону увек чувани постојећи обичаји, нарочито правила *типика*, као што су и одлуке званичних докумената имале трајну снагу. Келија у Кареји, као и виноград у њеној близини, што је добро стојећи манастир добијао од Протата за боравак и потребе црквењака кога је слао за цркву Средишта, постајали су манастирско трајно власништво, како је било и са свом другом уступаном и дарованом имовином, било на Атону или изван њега⁷. Међутим, због незаштићености Кареје, келије црквењака биле су у 14. веку повремено пустошене од стране Турака или су пропадале због невоља у које је западао њихов манастир, тако да су монаси тражили од Протата дозволу за њихово обнављање. То прилично јасно показују примери таквих келија Дохијара и Ксиропотама.

Келију Дохијара, смештену унутар (ἐντὸς τοῦ καθίσματος) Кареје, разорили су чести напади Агарена у другој половини 14. века, због чега је тај манастир „занемарио слање, како је обичај, црквењака (... ἤμέλει ἐξαποστέλλειν ὡς ἔθος ἐκκλησιαστικόν)“ за протатску цркву⁸. Видећи то, као и да Дохијар није добио виноград за црквењака (... οὐδὲ ἀμπέλιον ἔλαχεν ἔχειν τὸ τῆς τοιαύτης μονῆς ἐκκλησιαστικόν), монах Јоасаф је одлучио да своју келију, коју је подигао властитим трошком, и виноград, који је сам засадио, уступи за црквењака До-

⁶ Ph. Meyer, *Die Haupturkunden für die Geschichte der Athosklöster*, Leipzig 1894, 198, l. 10-14; цит. Meyer, *Haupturkunden*. Тај текст, познат као *Тόμος καὶ Τύπος*, сачињен је крајем 15. века са циљем да се ојача веома ослабљени положај прота, (cf. Dionysia Papachryssanthou, 'Ο Ἀθωνικὸς μοναχισμὸς, ἀρχὲς καὶ ὀργάνωση, Атина 1992, 315, нап. 127; цит. Papachryssanthou, *Μοναχισμὸς* = Д. Папахрисанту, *Атонско монаштво. Почети и организација*, прев. Ст. Јакшић, Београд 2003, 231, нап. 127; цит. Папахрисанту, *Μοναштво*), тако да нема разлога да сумњамо у тачаност податка о црквењацима.

⁷ Cf. D. Vamvakas, *Note sur l'ancien monastère Athonite de Kaproulis*, *Byzantion* 50/2, 1988, 627.

⁸ Archives de l'Аthos XIII : *Actes de Docheiariou*, éd. dipl. par N. Oikonomidès, Paris 1984, no 46, l. 1-4; cit. *Docheiariou*.

хијара.⁹ Пошто је прихватио Јоасафову молбу, као и ону коју су му по истом предмету упутили монаси Дохијара, прот Харитон је предао келију и виноград смештен у његовој близини (τό ... κελλίον καὶ τὸ σχεδίως ῥηθὲν ἀμπέλιον), јула 1378, њиховом манастиру и тиме га лишио изговора да због немања смештаја не може слати црквењака у Кареју.¹⁰ У акту прота Харитона спомиње се да је виноград засађен у близини црквењакове келије и оне зване Капрули¹¹. Ова последња налазила се у Кареји и сматра се да је она данас коначиште манастира Симонопетре, смештено у суседству Светог Стефана, данас коначишта Дионисија.¹² Када је Дохијар почетком 15. века опустео за дуги низ година¹³, и његова келија за црквењака у Протату поново је дуго времена била порушена. Године 1514. монаси Дохијара су затражили да је обнове¹⁴. Пошто је прот са Саветом брижљиво то испитао, Дохијару су дали место између келије Филотејевог црквењака и онога манастира Руса.¹⁵ Поред прота Јосифа и по три представника из Филотеја и манастира Руса, споменути су и представници малих суседних (ἐκ τῶν γειτόνων) манастира Макра и Капрули, који су са осталим присутним поставили темеље келије.

Податак који обавештава о обнављању црквењакове келије Ксиропотама такође је из 16. века. Јула 1539. године састао се велики Сабор Светогораца, пошто је бивши прот Евстратије донео помоћ из Молдо-Влашке за све манастире и келије.¹⁶ На скупу, коме су, уз

---

⁹ *Ibidem*, l. 4-13.

¹⁰ *Ibidem*, l. 15-19.

¹¹ *Ibidem*, l. 13-14.

¹² Vamvakas, loc. cit.

¹³ Уп. Н. Ktenas, 'Ο πρώτος τοῦ Ἀγ. Ὁρους Ἱεροῦ καὶ ἡ «Μεγάλη Μέση» ἢ «Σύναξις», ΕΕΒΣ 6 (1929), 279.

¹⁴ *Ibidem*, no 29, l. 1-3.

¹⁵ *Ibidem*, l. 3-6 : ... καὶ δὴ ἐπερωτήσας τὸν τε πρῶτον καὶ τοὺς γέροντας τοὺς ἐπ' ἀκριβῶς ἐπιστάντας τὸν τόπον ἐπέδειξαν αὐτῇ τὸν τόπον τὸ ἀναμεταξὺ τὸ κελλίον τὸ ἐκκλησιαστικὸν τοῦ Φιλοθέου τὸ μοναστήριον καὶ τὸ ἐκκλησιαστικὸν τὸ κελλίον τῶν Ῥωσῶν.

¹⁶ Неиздат акт, фотографија : Collège de France : ἤφερε ψηχικὸν ... ἀσπρα καὶ ἐδιεμέροισαν αὐτὰ εἰς ὅλα τὰ μοναστήρια καὶ κελλία. Захваљујем мојој колегиници Василики Кравари за помоћ приликом коришћења овог документа; спомињу га J. Vompaire, *Actes du Congrès international d'études byzantines*

прота Гаврила, присуствовали игумани, проигумани и старци двадесетак атонских манастира, изгледа, да се, најпре, разговарало о црквењацима протатске цркве (ἀνάφεραν περὶ ἐκκλησιαστικῶν τῆς ἐκκλησίας τοῦ προτάτω).¹⁷ Затим су представници Ксиропотама, проигуман Герман и старац Христифор изложили да њихов манастир нема келије за црквењака (... ὅτι κελλίον ἐκκλησιαστικὸν οὐδὲν ἔχωμεν). Одговорено им је да ће келија бити подигнута и да ће њихов манастир тада дати за протатску цркву црквењака (ὀικοδομήσεται τὸ κελλίον καὶ βάλετε ἐκκλησιαστικόν). Да је у питању било само обављање келије види се из даљег текста, у коме се каже да се она налазила „између црквењакових келија Филотеја и Есфигмена, што су сви посведочили“.¹⁸ Монаси Ксиропотама добили су, дакле, право да за свој манастир подигну келију, очигледно на истом месту где се и раније налазила, иза олтара велике цркве (ἀπὸ τοῦ νῦν νὰ ἔχουσι ἄδειαν οἱ Ξιροποταμινοὶ νὰ οἰκοδομήσωσι τὸ ἑαυτὸν κελλίον ἀνάμεσα τὸ Φιλοθεΐτικον καὶ τοῦ Ἑσφιγμένου ὀπίσω τοῦ βίματος τῆς μεγάλης ἐκκλησίας).¹⁹

Виногради појединих манастира у Кареји делили су судбину келија њихових црквењака. Изнећемо случај Ксенофонтовог винограда. Прот Павле у своме акту од јула 1089, уз обавезу да Ксенофонт шаље „богобојажљивог клерика“ за цркву Средишта, одмах наставља да манастир треба да има виноград од 2 модија у његовој околини, дакле у Кареји, за издржавање „богобојажљивог келиота“ (κυβερνήσεως χάριν τοῦ εὐλαβοῦς κελλιώτου), и да преко тога никада не прибави други виноград.²⁰ Очигледно да је виноград био наме-

II. Ochrid 10-16. septembre 1961, Beograd 1964, 539 и P. Nasturel, *Le Mont Athos et les Roumains*, Roma 1986, 298-299.

¹⁷ Текст је на томе месту нечитљив. Реч је о обавези давања за црквењаке протатске цркве од стране манастира, можда извесне суме новца, на основу неке писмене одлуке о томе (κατὰ τὸ γράμμα).

¹⁸ Исто: τὸ δὲ τὸ κελλίον αὐτὸν ἐκκλησιαστικὸν ἦτον ἀνάμεσα τὸ Φιλοθεΐτικον τὸ ἐκκλησιαστικὸν καὶ τοῦ Ἑσφιγμένου, ὡς ἐμαρτυρίθει ὑπὸ πάντων).

¹⁹ Исто.

²⁰ *Xénophon*, no 1, l. 181-184 : ... ἔχειν δὲ μόνον καὶ τὸν διμοδίον ἀμπελώνα ἐν τῇ τῆς Μέσεως περιοχῇ... .

њен клерику, који је боравио у Кареји као келиот.²¹ Десило се, међутим, да је због небриге монаха, током времена виноград који је Ксенофонт „имао од пре много година“ у карејском Средишту (πρὸ χρόνων πολλῶν ἀμπέλιον ἐκέκτητο ἐν τῷ τῆς Μέσεως τόπῳ) скоро ишчезао, тако да се, почетком 14. века, није могло прецизно распознати ни место где је био засађен. Игуман Ксенофонта јеромонах Варлаам упорно је тражио, пре маја 1316, од прота Исака да се његовом манастиру да виноград једнаке површине, узет од оних у Средишту, или терен на угару у истој околини.²² Да је у питању био виноград добијен 1089. године произилази из податка да је Варлаам поднео акт покојног прота Павла у коме се, међу прецизно уписаним поседима Ксенофонта, налазио и поменути виноград.²³ Прот Исаак са својим Саветом уступио је Ксенофонту терен на угару величине 2 модија у близини виноградâ Средишта, да би тамо његови монаси засадили нови виноград, уместо старог, и да га поседују неометано и неопорезовано (... ὥστε φυτεῦσαι αὐτὴν καὶ ἀντὶ τοῦ παλαιοῦ ἀνεγείραι καὶ διὰ παντῶς νέμεσθαι ἀκολύτως καὶ πάντη ἀνενοχλήτως ἔχειν καὶ ἀτελῶς); наиме, на основу поменутог акта прота Павла сматрало се да је Исаак повратио манастиру земљу која му припада, а чак ако би и припадала Средишту, монаси Ксенофонта не би за њу давали никакве дажбине,²⁴ вероватно због обавезе да издржавају клерика свога манастира за цркву Карејске лавре.

Током времена, келија у којој је боравио црквењак, и виноград који јој је припадао, означавају се термином ἐκκλησιαστικόν, тј. *црквењакова* имовина. Док се спомињање црквењаковог винограда налази већ у акту прота Доротеја од јула 1378,²⁵ за келије располажемо таквим подацима, према нашем сазнању, тек у актима 16. века

---

²¹ В. овде текст уз нап. 4.

²² *Xénophon*, no 11, l. 1-5. О Варлааму који је био игуман Ксенофонта од 1312. до 1325, cf. *Ibidem*, 47.

²³ *Ibidem*, no 11, 5-10: ... ὑπεδείκνυ γὰρ καὶ γράμμα ἡμῖν εἰς τὴν τῆς ἀληθείας παράστασιν τοῦ μακαρίτου ἐκείνου καὶ ὀσιωτάτου πρώτου κυροῦ Παύλου, ἐν ᾧ εἰσι πάντα τὰ τῆς μονῆς ἐμπεριειλημμένα λεπτομερῶς καὶ αὐτὸ δὴ μετὰ τῶν ἄλλων τὸ ῥηθὲν διμοδιαῖον ἀμπέλιον.

²⁴ *Ibidem*, l. 10 sqq.

²⁵ *Docheiariou*, no 46, l. 12-13.

(1514. и 1539). У њима се за карејске келије појединих манастира – Дохијара, Филотеја, Светог Пантелејмона, Ксиропотама и Есфигмена редовно користи епитет ἐκκλησιαστικόν.²⁶ Додајмо томе да се у једном акту од 1561/1562. спомиње Ἐκκλησιαστικὸν κελλίον Велике Лавре у Кареји.²⁷

Издржавање црквењака. – Поред извесне суме новца коју су манастири Свете Горе, изгледа, били обавезни да дају за издржавања црквењака протатске цркве,²⁸ они су их такође снабдевали и одређеном количином намирница, али не и вином. На то указује чињеница да се вино не спомиње међу намирницама које су црквењаци, према поменутом документу из краја 15. века, сваког месеца добијали од својих манастира: *мазурион* брашна, једну меру уља, восак и тамјан.²⁹ Уз то, термин ἐκκλησιαστικόν уз виноград показује да се овај налазио у надлежности црквењака, који је од њега добијао вино неопходно за црквени церемонијал.

Црквењаци 14. века. – Позната су само три црквењака који су потписали акта прота и његовог Савета са још неким, њима блиским по положају и надлежностима, званичницима Протата и представницима установа смештених у околини Кареје. У питању су документи о уступању појединим атонским манастирима имовине, која се најчешће налазила у Кареји (1316, 1366, 1375) или о потврђивању њене куповине (1377). Најпре се *грешни црквењак Мелетије* потписао претпоследњи на поменутом акту прота Исака од маја 1316.³⁰ Упадљиво је да Мелетије, први познати црквењак „очигледно Карејске

²⁶ В. овде, текст уз нап. 14, 15 и 18.

²⁷ Према Parachryssantou, *Μοναχισμός*, р. 316, н. 127 = Папахрисанту, *Μοναχισμός*, 231, нап. 127. Cf. Archives de l'Athos V, *Actes de Lavra I, dès origines à 1204*, éd. dipl. par P. Lemerle et al., Paris 1970, App. II, l. 78: ἕτερον κελλίον τὸ Ἐκκλησιαστικόν (τὸ ἐντὸς τῶν Καρυῶν κοιμητήριον); цит, *Lavra I*.

²⁸ В. овде, нап. 17.

²⁹ Meyer, *Hauturkunden*, р. 198, l. 14-16; о овом документу в. овде, нап. 6. О мери μαζούριον, cf. E. Schilbach, *Byzantinische Metrologie*, München 1970, 139.

³⁰ *Xénophon*, no 11, l. 28 : † Μελέτιος ἀμαρτολὸς καὶ ἐκκλησιαστικὸς καὶ αὐτὸς ὑπέγραψα †

цркве“,³¹ не наводи да је достојанственик Кареје, за разлику од еклезијарха,³² епистимонарха³³ и пареклезијарха,³⁴ такође потписникâ овог документа.

Следећи познати црквењак монах Јов потписао се последњи на акту којим су прот Доротеј и старци дали, јануара 1366, манастиру Русâ келију свештеника Корнелија са припадајућим јој маслињаком.³⁵ Јова је, по свој прилици, Србин Доротеј, као свога човека, довео у Протат, те се овај потписао као *црковник протов* после игуманâ малих манастира и достојанственика Протата – еклезијарха,³⁶ епитирита³⁷ и доместика десног хора.³⁸

---

³¹ На то је указала Папхрисанту: *Xénophon*, 117. Не наводећи да су достојанственици Кареје, потписали су се епитирит Калист, јануара 1375. и двојица бивших епитирита, јула 1377 (в. овде, нап. 42, 45).

³² *Xénophon*, no 11, l. 25 : ... Нифон еклезијарх τῆς σεβασμίας μεγάλης λαύρας τῶν Καρεῶν потписао се после прота Исака, игумана Алипијског манастира и представника Равдуха и Равда (*Xénophon*, no 11, l. 19-24). О лоцирању Равдуха у подручју Кареје, cf. Archives de l’Athos XVII, *Actes du Pantocrator*, éd. dipl. par Vassiliki Kravari, Paris 1991, 29-30. Установа Равда „била је смештена у близини Кареје“, cf. Archives de l’Athos XIV, *Actes d’Ivion I*, éd. dipl. par J. Lefort et al., Paris 1995, 204; цит. *Ivion I*.

³³ *Xénophon*, no 11, l. 27 : Иларион ... епистимонарх Карејске велике лавре потписао се између игумана Ксистри (l. 26), чији потпис следи еклезијарховом (в. овде, нап. 32) и црквењаковом; само је овај епистимонарх познат у досијеима светогорских манастира. Будући да су «дужности епистимонарха биле исте као оне епитирита, могло би се помислити да је Иларион био епитирит који је, потписујући се 1316. године, желео да то учини на мање уобичајен начин» (cf. *Prôtaton*, 150). Мали манастир Ксистри је данашњи Серај у Кареји, cf. Archives de l’Athos IX, *Actes de Kastamonitou*, éd. dipl. par N. Oikonomidès, Paris 1978, 47.

³⁴ *Xénophon*, no 11, l. 29: Навкратије ... параклезијарх Кареје потписао се последњи, тј. после црквењака (в. овде, нап. 30); он је, према светогорским досијеима, такође, једини званичник Кареје који има ово звање, cf. *Xénophon*, 117.

³⁵ Archives de l’Athos XII, *Actes de Saint-Pantéléemôn*, éd. dipl. par P. Lemerle et al., Paris 1982, no 14, l. 25 : † Иѡв монаѣ црковникъ прѡтовъ †; cit. *Pantéléemôn*.

³⁶ *Ibidem*, l. 18 : Јеромонах Кирил ... еклезијарх Кареје, потписао се први после прота.

Најзад, монах Дамјан, црквењак Хиландара, последњи је потписник³⁹ акта којим је прот Герасим са својим Саветом неопозиво уступио, јануара 1375, келију Плака Хиландару.⁴⁰ Осим Дамјана, од достојанственика Протата овај докуменат потписали су еклезијарх⁴¹ и епитирит⁴². Две године доцније, јула 1377. Дамјан се потписао претпоследњи, као јеромонах и црквењак Хиландара на акту којим је јеромонах Данило један од два спрата своје келије у Кареји завештао Протату, а други продао Хиландару.⁴³ Овај даровно-купопро-

³⁷ *Ibidem*, l. 20 : Јеромонах Јоаникије ... епитирит Свете Горе, потписао се после монаха Теофила ὁ Πλακάς (l.19), првог потписника после еклезијарха; Папахрисанту (*Μοναχισμός*, 411, n. 318; 413, n. 326; прев. Папахрисанту, *Μοναχισμός*, 302, nap. 318; 303, nap. 326) указује да се Теофил ὁ Πλακάς понекад потписује ὁ ποτὲ Πλακᾶς и упозорава да од 1347. до 1377. године један Теофил или више њих који имају исто име, потписују око двадесетак докумената.

³⁸ *Pantéléèmon*, l. 23: Монах Јаков ... доместик десног хора, «носилац је црквењакове дужности у протатској цркви», cf., *Ibidem*, 113. Он је ставио свој потпис између потписа игуманâ малих монашких установа Псевдакија, Хана (l. 21, 22) и Стефана (l.24), смештених у ближој и даљој околини Кареје.

³⁹ Petit, *Chilandar*, no 156, l. 50: † Δαμιανὸς μοναχὸς καὶ ἐκκλησιαστικὸς τοῦ Χιλανταρίου.

⁴⁰ Потписи монаха Теофила ὁ ποτὲ Πλακᾶς (l. 44), после прота и еклезијарха, прилично неочекивани на овом документу, као и на акту од јула 1377 (в. овде, nap. 44), указују да је он, без сумње, био веома угледна и утицајна личност у Протату. Наиме, веома су ретки „примери да представници зависних манастира потписују протатске акте“ : *Xénophon*, no 18, l. 57 и cf. *Ibidem*, 9, n. 7

⁴¹ Petit, *Chilandar*, no 156, l. 43: Јеромонах Кирил, еклезијарх Кареје, први је потписник после прота.

⁴² *Ibidem*, l. 47 : Епитирит Калист потписао се после монаха, поменутог Теофила (в. овде, nap. 37, 40), Јоаникија (l. 45), који је познат само из овог документа и Јона Коматаса (l. 45-46), верујемо представника истоименог манастира (о имену Коматас, cf. *Prôtaton*, 158, n. 445), а испред јеромонаха Минаса, писара овог документа (l. 48-49), после кога се потписао црквењак (в. овде, nap. 39).

⁴³ VI. Mošin-A. Sovre, *Supplementa ad acta Chilandarii*, Ljubljana 1948, no 9, l. 38-39: † Ὁ ἐλάχιστος ἐν ἱερομονάχοις Δαμιανὸς καὶ ἐκκλησιαστικὸς τῆς σεβασμίας βασιλικῆς μονῆς τοῦ Χελανταρίου † ; цит. Mošin-Sovre, *Chil. Suppl.*

дајни докуменат својим потписом оверавају, уз прота Харитона, игумани два мала манастира,⁴⁴ а од достојанственика Протата два бивша епитирита⁴⁵, велики економ⁴⁶ и споменути црквењак. То што је ове акте потписао представник Хиландара није уобичајено, јер је тај манастир страна којој се акт упућује, стога сматрамо да се Дамјан на њима потписао као достојанственик Протата, кога је Хиландар послао и издржавао у Кареји. Уз то, у светогорским документима нема примера да црквењак заступа свој манастир.

Поредак τῶν στασιδίων црквењакâ у цркви Протата. – Да би се црквени церемонијал прописно одржавао требало је да сви званичници Протата буду присутни и да се поштује утврђени поредак њихових места у цркви, као и местâ седења на скуповима којима су они присуствовали, на пример у судници, што је било у протовој надлежности.⁴⁷ Тако је прот Харитон, обезбедивши, јула 1378, за

---

⁴⁴ Монах Теофил ὁ Πλακάς (l. 31) потписао се први после прота, угро-влашког митрополита Харитона (l. 30). Игумани Херонда и Макрогени/Макригени (l. 34-35), потписали су се после двојице бивших епитирита, а испред писара овог документа јеромонаха Матеје (l. 36-37). Херондов манастир био је суседан Арменијевом у Ксирокастру (cf. *Iviron I*, p. 231). О лоцирању Макрогени у близини јавног пута (δημοσία ὁδός) у правцу Кареје, cf. Archives de l'Athos XXI: *Actes de Vatopédi I, dès origines à 1329*, éd. dipl. Par J. Vompraire et al., Paris 2001, 26-27 и n. 29; цит. *Vatopédi I*.

⁴⁵ Мошин-Совре, *Chil. Suppl.*, no 9, l. 32-33: бивши епитирити монаси Јоаким и Калист, (о њима, cf. *Prôtaton*, 158) потписали су се после Теофила ὁ Πλακάς (в. овде, нап. 44).

⁴⁶ *Ibidem*, l. 40 : јеромонах Данило, велики економ потписао се последњи, што не изненађује, cf. *Prôtaton*, 153.

⁴⁷ Да је добијање места (στάσις) и столице – седишта (καθέδρα) било у надлежности прота, показује податак о уступању Великој Лаври обитавалишта (ἀγρός) у Кареји манастира Калика. Према споразуму између монаха Макарија, држаоца тога обитавалишта и игумана Велике Лавре Нићифора, овај манастир га је добио на уживање, што је прот Гаврило потврдио 20. октобра 1153. године. Овде нас занима додаток уговору о томе да пошто је прот дао οἰκονομία χάριν, трећем лицу место (στάσις) и седиште (καθέδρα), што је монах, држалац поменутог обитавалишта, имао у цркви и суду (ἐν τῇ ἐκκλησία καὶ τῷ κριτηρίῳ), игуман [Нићифор] нити неко од његових наследника неће моћи потраживати то право и мораће се задовољити оним

Дохијаровог црквењака келију у Кареји, учинио да скуп званичника протатске цркве буде потпун (... ἵνα ἀπό γε τοῦ νῦν ἀναμφιβόλως εὐρίσκειται εἰς ἀπαρτισμὸν τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν).⁴⁸ Поредак местâ (στασίδια) црквењака појединих манастира цркве Протата одговарао је местима седења (καθέδραι) њихових игумана у протовом Савету. Тај поредак се морао строго поштовати.⁴⁹ То се веома јасно види из акта којим су прот Доротеј и његов Савет, децембра 1361. године, решили спор, који је трајао већ дуже време, између монаха Дохијара и Ксенофонта око поретка њихових места у протатској цркви. Монаси Ксенофонта нису прихватили да црквењак Дохијара има предност над њиховим и нису желели да се тај поредак промени. На то су се жестоко успротивили Дохијарци, позивајући се на дуготрајан обичај и предност коју су имали дуго времена (... τῆς μακρᾶς αὐτῶν καὶ πολυχρονίου νομῆς καὶ συνηθείας).⁵⁰ Пошто је свађа постајала све жешћа, прот је извршио брижљиво испитивање. Веродостојни старци су изјавили да је прот Исак (1316-1345), на захтев монаха Ксенофонта, расправљао о истом предмету и одлучио да, дакле, још у његово време, црквењак Дохијара заузме место које је и тада, тј. у време прота Доротеја имао.⁵¹ Очигледно је свађа била последица чињенице што предност између Дохијара и Ксенофонта није била јасно утврђена.⁵² Због тога, чим се од 1316. игуман Ксенофонта почео потписивати, што значи и седети, испред игумана Дохијара, монаси

што су добили, тј. обитавалиштем са његовим имањем и привилегијама, али без места и седишта (*Lavra I*, no 62, l. 28-33).

⁴⁸ *Docheiariou*, no 46, l. 10.

⁴⁹ Cf. *Diataxis* оснивача манастира Ворини из 1247. у *Vatopedi I*, n° 15, l. 105 : Οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ὀφείλουσι κекτῆσθαι τὴν προσήκουσαν τιμὴν ἐν τε καθέδραις, στάσεσι καὶ φιλοτιμίαις.

⁵⁰ *Docheiariou*, no 37, l. 5.

⁵¹ *Ibidem*, l. 6-11 : ... ὡς ἀπὸ τοῦ καιροῦ τοῦ ... ἐκείνου κύρ Ἰσαάκ πρώτου χρηματίσαντος ..., ἄχρι καὶ νυνὶ ἐκεῖσε εἰδέναι καὶ ὄραν καθ' ἐκάστην τὸν τοῦ Δοχειαρίου ἐκκλησιαστικὸν ἱστάμενον, ἔνθα καὶ νῦν ὄραται ἱστάμενος. О односу манастира Ксенофонта и прота Исака, cf. *Xénophon*, 20-22.

⁵² На то је указао Н. Икономидис (*Docheiariou*, 216), подсећајући да се још 1262. и 1314. игумани Дохијара потписују пре игуманâ Ксенофонта, али поредак је од тада обрнут (1316, 1322, 1363).

Ксенофонта су тражили да и њихови црквењаци замене места. Прот и његов Савет, прихватајући оно што су претходници «добро учинили», потврдили су да црквењаци поменутих манастира и у будућности задрже места која су тада имали, дакле да црквењак Дохијара има предност над Ксенофонтовим и да у погледу тога Дохијарце више не узнемиравају монаси Ксенофонта.⁵³

Манастирски црквењаци. – С обзиром на то да су светогорски манастири били обавезни да шаљу црквењаке у Кареју, морали су их имати и у своме братству. Међутим, рекло би се да термин црквењак није био у употреби на Атону у 10. и 11. веку. Чини нам се да због тога ни κληρικὸς εὐλαβής, кога је Ксенофонт био обавезан да шаље за цркву Средишта није споменут (1089) као црквењак (ἐκκλησιαστικός).⁵⁴ Црквењак се не спомиње ни у списима Атанасија, оснивача Велике Лавре. Бригу о манастирској цркви, нарочито дисциплини за време богослужења, Атанасије је поверио епистимонарху, епитириту и двојици вратара (θυρωροί).⁵⁵ Термин ἐκκλησιαστικός, односно *цркво̀вник*, према нашем сазнању, први пут се јавља у Хиландарском типик у . Најпре, у уводној реченици 13. поглавља за еклезијарха је употребљен термин *први цр'ковник*.⁵⁶ Затим, у 27. поглављу, у одредби о давању одеће и обуће братству посебна пажња се посвећује црквењацима: „... а нарочито *цр'ковници* да имају неоскудно калиге, а за ноћ ноћно рухо, како буде могуће манастиру. И ово, и још по литра уља да им се даје на годину ради осветљења ће-

---

⁵³ Docheiariou, no 37, l. 11-21.

⁵⁴ В. овде, нап. 4.

⁵⁵ Атанасијев Ὑποτύποις, éd. Meyer, *Haupturkunden*, 135, l. 20-35; cf. *Vie de saint Athanase l'Athonite*, *Analecta Bollandiana* 25 (1906), p. 37, l. 9-28 = J. Noret, *Vitae duae antiquae Sancti Athanasii Athonitae*, CCSG 9, Louvain 1982, p. 153-154, l. 26-49, где су споменута и два вратара (θυρωροί), који на вратима нартекса, надгледају оне који су изван хора и испитују разлоге због којих неки монаси са закашњењем улазе у цркву или пре краја богослужења излазе из ње. О епитириту који је „имао дужност одржавања реда“, cf. *Prôtaton*, 155-156; о епистимонарху, в. овде нап. 33.

⁵⁶ *Хиландарски типик. Рукопис CHIL AS 156*, приредио Д. Богдановић, Београд 1995, 27, l. 7-8 (гл. 13); у преводу омашком је преведено *први еклезијарх* уместо *први црквењак* (ω *цркво̀выцѣ прѣво̀мь*): *Исто*, 72; цит. *Хил. типик*.

лије. И вуне да се свакоме даде по руно/кожух на годину, макар и купивши⁵⁷. Ово се очигледно односило на црквењаке надлежне за богослужење и неке друге послове главне хиландарске цркве. Поред њих постојали су и *цр'ковници* који су устав појања обављали у ћелијама, што показује наставак 27. поглавља: „А који су *цр'ковници* изабрани од игумана, који имају да држе и ћелијски устав, нека им се даје по три литре уља на годину, али треба да су по двојица у ћелији, да једним кандилом обављају своју службу, да им светлост дотече за годину дана⁵⁸. Поменуто уводна реченица 13. и текстови 27. и 15. поглавља спадају у делове Хиландарског типика који одступају од текста Типика цариградског манастира Евергетиде.⁵⁹ У деловима Хиландарског типика који се подударају са текстом евергетидског и односе се на церемонијал богослужења, за црквењака је преузет термин јереј (ἱερεὺς).⁶⁰

Цр'ковници Хиландара и Светог Пантелејмона забележени су у 14. веку у одлукама братских сабора ових манастира. У Хиландару су то одлуке о куповини *аделфата* за келију Светог Саве у Кареји, јуна 1332, и о давању келије на управу царици Јелени, тада монахињи Јелисавети, око 1360. године. На одлуци из 1332. после великог економа, еклезијарха, *стараца* и попова, забележена су и седморица црквењака (*цр'ковници же*): Данило, Давид, други Данило, Симон, Михеј, Василије, Дамјан.⁶¹ Листа братственика који су донели одлуку око 1360. године садржи имена више црквењака: Неофит, поп Јасаф, поп Дамјан, Аверкије, Теодосије, Макарије, Антоније,

⁵⁷ Исто, 38, р. 1-30; прев. 82 (гл. 27).

⁵⁸ Исто, 38, р. 30-35, прев. 82.

⁵⁹ У науци је одавно познато да је Евергетидски послужио као узор за састављање Хиландарског типика, в. М. Живојиновић, *Хиландарски и Евергетидски типик*, ЗРВИ 33 (1994) 87 сл., где је наведена ранија литература о томе; Љ. Јухас-Георгиевска у *Хил. типик*, 116 сл.

⁶⁰ Исто, 10, р. 12 (гл 4) и прев. 61; 13, р. 21-22; 14, р. 13, 19 (гл. 6) и прев. 64; 19, р. 8 (гл. 9) = *Typikon d'Évergétis*, éd. P. Gautier, REB 40, 1982, l. 88 (овај део Хиландарског типика је изгубљен), l. 109, 201, 223, 228, 341.

⁶¹ *Повеља братског сабора манастира Хиландара о аделфатима за карејску келију Светог саве Јерусалимског*, изд. Д. Живојиновић у Стари српски архив II (2003) 45, р. 54-55, са навођењем ранијих издања: исто, 42.

Теодосије и други Теодосије дијак, Арсеније и Исаија;⁶² забележени су после *стараца* келије Светог Саве у Кареји и пирга у Хрусији, великог економа, еклезијарха, двојице духовних отаца, великог економа хиландарског метоха у Солуну, великог дохијара и више стараца и попова. На обе листе, после црквењака (*цр'ковници*) налазе се параеклезијарх, параеконом, трапезар и вагенар; на првој листи је последњи парадоксијар, док су на другој одмах после црквењака двојица ђакона, после параеконома је игуменарх,⁶³ а после вагенара су дохијар и вратар (*портарь*)⁶⁴.

Одлуке братског сабора Светог Пантелејмона о уговорима за аделфате, прву из 1395/1396. и другу датирану 1402–1422, такође су потписали сви достојанственици манастира. На листи братственика прве одлуке *цр'ковници* Спиридон и Теофан забележени су после игумана, двојице проигумана, еклезијарха, стараца, свештеника и ђакона, а испред игуменарха, трапезара и дохијара.⁶⁵ За разлику од ове двојице, шест црквењака /*цр'ковници*/ друге листе – Теофан, Теодул, Доситеј, Спиридон, Мојсије и Аверкије забележени су последњи, тј. после игумана, еклизијарха, двојице проигумана, духовника, попова, саборних стараца, игуменарха, економа, трапезара, параеклезијарха, дохијара и ђакона.⁶⁶

Дужности црквењака. – Без сумње, црквењаци протатске цркве и они у појединим манастирима имали су исте дужности, од којих су најважније биле учествовање у богослужењу⁶⁷ и одржавање

---

⁶² *Акт хиландарског братског сабора о давању келије Светог Саве Јерусалимског у Кареји царици Јелени*, изд. Д. Живојиновић, у Стари српски архив III (2004) 93, р. 60–62, са навођењем ранијих издања: *нав. дело*, 91.

⁶³ *Игуменарѣ* (*нав. дело*, 93, р. 63–64) бринуо се о пријему и смештају манастирских гостију, в. *исто*, 105.

⁶⁴ *Портарь* (*нав. дело*, 94, р. 65) на вратима манастира допуштао је улаз и излаз онима који су за то имали дозволу игумана, *нав. место*; в. овде, нап. 55.

⁶⁵ *Pantéléèmon: Actes serbes*, éd. par S. Ćirković, no 12, analyse; *Акты русског на святом Афоне монастыря Св. великомученика и целителя Пантелеимона*, Киев 1873, 406.

⁶⁶ *Pantéléèmon: Actes serbes*, no 14, analyse; *Акты ...Пантелеимона*, 408.

⁶⁷ У *Typikon du Christ Sauveur Pantocrator* (éd. P. Gautier, REB 32, 1974, 61, l. 537–541 и 60, n. 1) из 1136. црквењаци се спомињу као ἐκκλησιαστικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν τε сја који су у потпуности посвећени богослужењу.

реда за време службе.⁶⁸ Њихову обавезу да учествују у литургији спомиње прот Доротеј у своме акту од децембра 1361. „... и да прате у миру и побожно црквене обреде“.⁶⁹ Надлежност црквењакова била је сродна еклезијарховој, на шта указује и спомињање овог последњег као *првог црковника*.⁷⁰ Чињеница да се термин епистимонарх скоро престао употребљавати на Атону⁷¹ дозвољава претпоставку да су његове дужности преузели епитирит и црквењак. То потврђује мишљење о „развитку тих надлежности, које су се прилагођавале потребама и условима живота светогорске заједнице“.⁷² Уз то, имајући у виду поменуто истрајност у поштовању типика и чувању обичаја на Атону, верујемо да је црквењак у средњем веку имао исте дужности као данас⁷³ – свеукупно старање о цркви, као што је брига о чудотворним иконама,⁷⁴ украшавању⁷⁵ и чистоћи цркве,⁷⁶ као и о одржавању реда за време богослужења.⁷⁷

⁶⁸ О обе ове дужности – обављању богослужења и чувању добрих односа у братству, јасно се говори у поменутом *Diataxis*-у (*Vatopédi I*, no 15, l. 105-107 и cf. 139) према коме „ἐκκλησιαστικοί... треба да се моле, бдију и да обезбеде мирољубиве односе између монаха“ (... ὡς ὀφείλοντες ὑπὲρ πάντων ὑπερέυχεσθαι καὶ ἐπαγρυπνεῖν καὶ δι' αὐτῶν συνίστασθαι τὸ εἰρηνικόν τε καὶ ἀτάραχον).

⁶⁹ *Docheiariou*, no 37, l. 19-20 : καὶ οὕτως ἐκτελεῖν μετὰ εὐλαβείας καὶ φόβου Θεοῦ καὶ εἰρηνικῆς καταστάσεως τὴν τῆς ἐκκλησίας ἀκολουθίαν.

⁷⁰ В. овде, текст уз нап. 56.

⁷¹ В. овде, нап. 33.

⁷² Cf. *Prôtaton*, 151.

⁷³ То мишљење већ је изнела Parachryssanthou, *Μοναχισμός*, 316, нап. 127; прев. *Монаштво*, 231, нап. 127.

⁷⁴ Cf. Pl. de Meester (*De monachico statu iuxta disciplinam byzantinam*, Vaticanis 1942, 281, 52°: Nunc saepe custos est prodigiosae iconis in ecclesia asservatae) према Куриласу ("Αθως, чланак у *Θρησκευτικὴ καὶ Χριστιανικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία Α'*, col. 579, што дајемо према Папахрисанту, нав. место) преводи ἐκκλησιαστικοί са νεώκοροι (Pl. de Meester, *op. cit.* 328, 93²).

⁷⁵ У словенском преводу из 14. века Синтагме: *Σύνταγμα κατὰ στοιχείων τῶν ... ὑποθέσεων τοῖς ... κανόσι ποιηθέν καὶ συντεθέν ἐν ἱερομονάχοις ἐλαχίστῳ Ματθαίῳ*, термин νεώκορος споменут у 2. канону четвртог Васеленског сабора у Халкедону преведен је са *црквивокраситель*, тј. онај који

Уз овде изнесено можемо закључити да потписи црквењака на поменути документима прота и његовог Савета (1316, 1366, 1375, 1377) показују да је у 14. веку овај званичник, са њему сродним званичницима протатске цркве и представницима малих, првенствено карејских, манастира, донекле учествовао у доношењу одлука о имовинским трансакцијама унутар Кареје. Црквењаци су такође, као званичници Протата, били сведоци приликом сачињавања правних аката у протатској канцеларији, као што се то спомиње у тестаменту кутлумушког монаха Манојла Халкеопула (Ἐγένετο δὲ ἡ παροῦσα κυρωτικὴ ... μου διαθήκη, εἰς τὴν ... λαύραν τῶν Καρυῶν τοῦ Πρωτάτου, ἐνώπιον ... καὶ πάντων τῶν τιμίων ἐκκλησιαστικῶν ...), јуна 1377⁷⁸. Црквењак који је учествовао у доношењу одлука прота и његовог Савета заузимао је место после еклезијарха и епитирита, тј. и он је у 14. веку, попут еклезијарха⁷⁹, напредовао у светогорској хијерархији. То потврђује и уношење црквењака у поменуте спискове братственика који доносе одлуке у Хиландару и Светом Пантелејмону (1332, око 1360, 1395/1396, 1402 –1422).

украшава цркву: *Матије Властара Синтагмат*, изд. Ст. Новаковић, Београд 1907, 538 и нап. 1).

⁷⁶ У тексту истог канона (изд. G. Rallès – M. Potlès, *Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων* II, Атина 1852, фототип. 1966, 217 и нап. 3) употребљен је термин *παραμονάριος* или *προμονάριος*, тј. чувар чистоће у цркви, уп. И. Соколов, *Состояние монашества в византийской церкви с половины IX до начала XIII века*, Казан 1894, 406.

⁷⁷ В. овде, нап. 68.

⁷⁸ *Kutlumis*, по 35, l. 31-35; в. овде, нап. 2.

⁷⁹ О напредовању еклезијарха, cf. *Prôtaton*, 159.

Mirjana Živojinović

EKKLESIASTIKOI – CR'KOVNICI AT HOLY MOUNT
AND THEIR DUTIES

Summary

According to the available data, the term *ekklesiastikos* was unknown on the Mount Athos in the tenth and eleventh century. The earliest mention of *cr'kovnik* is in the *Typikon* of Chilandar. However, the practice of having rich and famous monasteries sending one *klerikos* to the church of Protaton in Karyes had been mentioned in the year of 1089. Well established and known monasteries, such as Great Laura, Vatopedi, Iviron, and Chilandar, each gave one *ekklesiastikos*, while remaining monasteries provided the total of eight. Protaton provided the *kellion* in Karyes for the *ekklesiastikos*, as well as the vineyard in the vicinity, which became the property of the monastery that sent him and had the responsibility to support him. In the fourteenth century *kellia* of *ekklesiastikoi* were getting destroyed, either during the times of Turkish incursions or as a result of monastery's own financial hardships. When those unfortunate events took place, the monastery was not able to send an *ekklesiastikos* in Karyes, who were needed for the church of Protaton to normally function. Protaton ensured that *ekklesiastikoi's* cells got repaired, in order for monasteries to send *ekklesiastikoi* to Karyes. The order of *ekklesiastikoi* in the church of Protaton corresponded to the seating arrangement of their *hegoumenoi* in the Council of the protos. This order of precedence had to be respected. When this order was not respected, arguments occurred. One such argument took place in the fourteenth century between the monks of monasteries of Docheiariou and Xenophon.

Ekklesiastikoi (*cr'kovnici*) of St. Panteleimon and Chilandar monasteries were noted in the decisions of the Brothers' Assemblies, usually in front of the *hegoumenarches*, *paraekklesiarches*, *trapezarios*, *paradocheiares*, and related officers.

Ekklesiastikoi of the church of Protaton had the same responsibilities as those in other monasteries. The two of the most important were to take part in processions and to maintain the order during the services. The *ekklesiastikos* jurisdiction resembled that of *ekklesiarches*, as noted by the mention of the latter as *ekklesiastikos* in the *Typikon* of Chilandar. In addition, it appears that *ekklesiastikoi* and *epiteretai* have taken over from *epistemonarches*. Lastly, *ekklesiastikoi's* signatures on the acts of *protos* and his Council (1316, 1366, 1375, 1377), show that this officer, along with others from the Protaton church and re-

representatives of smaller monasteries, especially the ones from Karyes and its surroundings, witnessed property transactions within Karyes, and participated in the creation of legal acts in the Protaton office. The *ekklesiastikos* who took part in making the decisions of protos and his Council in the fourteenth century, advanced in the hierarchy of Mount Athos, and took place right after the *ekklesiarches* and *epiteretes*.